

Цивільний процес

УДК 347.94

Кравцов Сергій Олександрович

кандидат юридичних наук, доцент кафедри цивільного процесу

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Кравцов Сергей Александрович

кандидат юридических наук, доцент кафедры гражданского процесса

Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого

Kravtsov Sergey

Candidate of legal Sciences, Associate Professor of Civil Procedure

Yaroslav Mudriy National Law University

Поліщук Анна Анатоліївна

студентка

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Полищук Анна Анатольевна

студентка

Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого

Polishchuk Anna

Student of the

Yaroslav Mudriy National Law University

Стрілець Іван Юрійович

студент

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Стрелец Иван Юрьевич

студент

Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого

Strelec Ivan

Student of the

Yaroslav Mudriy National Law University

**ЕЛЕКТРОННІ ДОКАЗИ, ЯК НОВЕЛА ЦИВІЛЬНОГО
ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРАВА УКРАЇНИ
ЭЛЕКТРОННЫЕ ДОКАЗАТЕЛЬСТВА, КАК НОВЕЛЛА
ГРАЖДАНСКОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРАВА УКРАИНЫ
ELECTRONIC EVIDENCE AS NOVELLA OF CIVIL PROCEDURE
LAW OF UKRAINE**

Анотація. У статті проаналізовано особливості застосування електронних доказів у цивільному судочинстві, а саме авторами досліджено проблеми використання електронних документів в процесі доведення. Оскільки розвиток інформаційних технологій стрімко набирає обертів, все більш очевидною стає неминучість їх інтеграції в усі сфери життя суспільства. Правосуддя і судочинство зобов'язані йти в ногу з часом, а тому не є винятками. Зокрема, виокремлено підходи до правильного сприйняття електронного документа з позицій оновлених процесуальних кодексів та обґрунтовано позиції для забезпечення правильного та ефективного застосування електронних документів при здійсненні правосуддя. У статті було проаналізовано, що стосовно класифікації електронних доказів досі вчені не можуть дійти єдиної позиції. Було визначено, що на додаток до положень Цивільного Кодексу України, норми спеціального законодавства про електронний документ містять власні вимоги до посвідчення паперових копій електронних документів. Особливу увагу автори приділили дослідженню, на основі аналізу судової практики, особливостей допустимості копій електронних документів. Дослідивши судову практику, стало зрозуміло що порушення певних вимог може стати підставою для відмови в прийнятті деяких доказів. Автори прийшли до висновку, що вирішення такої проблеми використання в процесі доказування копій електронних документів як в електронній формі, так і в паперовій. Детальної розробки і відповідних зусиль вчених потребують питання посвідчення паперових

копій електронних документів і боротьба зі зловживаннями в сфері підробки електронних копій. Ці виклики є актуальними не тільки в сфері судочинства, а й у сфері електронного документообігу в цілому.

Ключові слова: *електронні докази, електронні документи, оригінали, копії, реквізити електронного документа.*

Анотація. *В статті проаналізовані особливості застосування електронних доказів в цивільному судопроцесі, а саме авторами досліджені проблеми використання електронних документів в процесі доказування. Оскільки розвиток інформаційних технологій стрімливо набирає обороти, все більш очевидною стає необхідність їх інтеграції в усі сфери життя суспільства. Правосуддя і судопроцес повинні йти в ногу з часом, а тому не є виключенням. В частині, виділені підходи до правильного сприйняття електронного документа з позицій оновлених процесуальних кодексів і обґрунтовані позиції для забезпечення правильного і ефективного застосування електронних документів при здійсненні правосуддя. В статті були проаналізовані, що за класифікацією електронних доказів до сих пор вчені не можуть прийти до єдиної позиції. Було встановлено, що в доповнення до положень Цивільного Кодексу України, норми спеціального законодавства про електронний документ містять власні вимоги до підтвердження паперових копій електронних документів. Особливу увагу автори приділили дослідженню, на основі аналізу судової практики, особливостей допустимості копій електронних документів. Дослідив судову практику, стало зрозуміло, що порушення певних вимог може стати підставою для відмови в прийнятті деяких доказів. Авторами зроблено висновок, що рішення такої проблеми використання в процесі доказування копій електронних документів як в електронній формі, так і в паперовій. Детальною*

разработки и соответствующих усилий ученых требуют вопросы удостоверение бумажных копий электронных документов и борьба со злоупотреблениями в сфере подделки электронных копий. Эти вызовы актуальны не только в сфере судопроизводства, но и в сфере электронного документооборота в целом.

Ключевые слова: *электронные доказательства, электронные документы, оригиналы, копии, реквизиты электронного документа.*

Summary. *The article analyzes the features of the use of electronic evidence in civil proceedings, namely, the authors investigated the problems of using electronic documents in the process of proof. As the development of information technologies is rapidly gaining momentum, the inevitability of their integration into all spheres of society becomes more and more obvious. Justice and legal proceedings are obliged to keep up to date, and therefore is no exception. In particular, approaches to the correct perception of an electronic document from the perspective of updated procedural codes and a reasonably position to ensure the correct and efficient use of electronic documents in the administration of justice are highlighted. . The article analyzed that, according to the classification of electronic evidence, scientists still cannot come to a single position. It was determined that in addition to the provisions of the Civil Code of Ukraine, the norms of special legislation on electronic documents contain their own requirements for the certification of paper copies of electronic documents. The authors devoted special attention to the study, based on an analysis of judicial practice, on the feasibility of accepting copies of electronic documents. Having studied judicial practice, it became clear that the violation of certain requirements may become the basis for refusing to accept some evidence. The authors concluded that the solution also requires the problem of using copies of electronic documents in the process of proving, both in electronic form and in paper form. The detailed development and appropriate efforts of scientists require the certification of paper copies of electronic documents and the fight against*

abuse in the field of falsification of electronic copies. These challenges are relevant not only in the field of legal proceedings, but also in the field of electronic document management in general.

***Key words:** electronic evidence, electronic documents, originals, copies, details of the electronic document.*

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку людства все більшої значущості набуває тенденція комп'ютеризації та автоматизації життя суспільства. В силу цього з'являється безліч різновидів цифрових, а також електронних носіїв, які значно відрізняються від звичних для нас паперових. Саме особливість такого роду носіїв, а також значна відмінність їх від традиційних видів носіїв викликає значну кількість запитань щодо допустимості застосування в якості доказів в цивільному процесі інформації, що міститься на електронних носіях.

В наш час, коли розвиток інформаційних технологій стрімко набирає обертів, все більш очевидною стає неминучість їх інтеграції в усі сфери життя суспільства. В тому числі цивільне судочинство зобов'язано йти в ногу з часом, а тому не є винятками. Зокрема, таку позицію у своїх працях неодноразово висловлював А. Ю. Каламайко, який зауважує, що поступово електронні ресурси стають основним джерелом інформації, підтвердженням чому є досвід технологічно розвинутих країн. Як приклад автор наводить одну з найвідоміших судових справ, де саме інформація в електронній формі відіграла вирішальну роль, а саме справу за антимонопольним позовом уряду США проти компанії «Майкрософт». Під час її розгляду електронні поштові повідомлення були ефективно використані для того, щоб зменшити довіру суду до показань свідків. На думку А. Ю. Каламайко, яку ми поділяємо, надалі роль саме електронних засобів доказування буде зростати і в Україні [1, с. 131].

Тому цілком логічним було, що зі вступом в силу нових редакцій процесуальних кодексів (15 грудня 2017 г.) в Україні вперше на законодавчому рівні почали діяти норми, що надають електронним доказам самостійний правовий статус.

Однак, поряд з цим у суддів, вчених, юристів і у пересічних громадян до сих пір немає твердих відповідей на питання про те, чи готові суди і учасники процесу до переходу на електронне судочинство в сучасних технологічних умовах, чи готовий суд забезпечити справедливе правосуддя з використанням цифрових технологій, чи готова правознавча спільнота до правильного сприйняття, дослідження і оцінки електронних доказів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останнім часом науковці почали все більше приділяти увагу дослідженню питання, що стосуються використання електронних доказів в цивільному судочинстві. Серед останніх розробок окремо слід відзначити науковий здобуток вітчизняних учених: А. Ю. Каламайка [1], О. О. Воронюк [3], О. Ю. Гусєва [4], Ю. С. Павлової [6], Н. О. Пронь [9], С. І. Гонгало [11] та інших. Однак, враховуючи проблемність досліджуваного питання та досить одиночну і неоднозначну практику застосування судами норм про електронні докази, вважаємо, що це питання вимагає від вітчизняних науковців, неабиякої уваги до досліджуваної тематики.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Завданням статті є аналіз особливостей застосування електронних доказів у цивільному судочинстві, а саме дослідження проблеми використання електронних документів в процесі доведення, виокремлення підходів до правильного сприйняття електронного документа з позицій оновлених процесуальних кодексів та обґрунтувати позиції для забезпечення правильного та ефективного застосування електронних документів при здійсненні правосуддя.

Виклад основного матеріалу. Згідно ч. 1 ст. 100 Цивільного процесуального кодексу України (далі - ЦПК України) електронними доказами є інформація в електронній (цифровій) формі, що містить дані про обставини, що мають значення для справи, зокрема, електронні документи (в тому числі текстові документи, графічні зображення, плани, фотографії, відео- та звукозаписи і так далі), веб-сайти (сторінки), текстові, графічні, голосові повідомлення, метадані, бази даних та інші дані в електронній формі. Такі дані можуть зберігатися, зокрема, на портативних пристроях (картах пам'яті, мобільних телефонах тощо), серверах, системах резервного копіювання, інших місцях збереження даних в електронній формі (в тому числі в мережі Інтернет) [2].

О. Воронюк вважає таке визначення прогресивним, оскільки воно містить широкий перелік видів електронних доказів і джерел інформації, який не є вичерпним, що важливо, зважаючи на стрімкий технічний прогрес і появу нових видів електронних доказів і джерел, на яких такі докази можуть зберігатися [3, с. 12].

Такої ж позиції дотримується і позиції О. Гусєв, який відзначає, що надшвидкий розвиток інформаційно-телекомунікаційних технологій унеможлиблює формулювання вичерпного переліку всіх видів електронних доказів, у зв'язку з чим доцільним видається закріплення в законодавстві України «широкої» дефініції поняття електронних доказів, яка б фіксувала лише найбільш загальні, сутнісні ознаки цього явища. Узагальнене формулювання гарантувало б можливість віднесення до електронних доказів будь-яких цифрових даних на будь-якому електронному носії, що існує сьогодні чи може з'явитися у майбутньому [4, с. 22].

Співзвучний такий висновок і з рекомендаціями щодо України, закріпленими у Звіті «Про чинне законодавство і проекти законів, що доповнюють різні питання, пов'язані з кіберзлочинністю та електронними доказами, та вносять зміни до них» від 3 листопада 2016 року №

2016/DGI/JP/3608. Зокрема, п. 9 згаданого Звіту закріплює, що наявність конкретних критеріїв щодо визначення електронних доказів може й не бути абсолютною необхідністю, проте є дуже цінною з таких міркувань:

1) запровадження такої дефініції значно спростило би процес розробки конкретних процесуальних заходів. Це особливо важливо, оскільки інші правила процесуального законодавства, пов'язані з доказами, не відповідають концепції електронних доказів, адже всі наявні процесуальні заходи покладаються на доказ як на фізичний або матеріальний об'єкт;

2) запровадження поняття «електронні докази» збільшить правову чіткість і передбачуваність закону [5].

З огляду на все зазначене, вважаємо, що варто погодитися с позицією Ю. С. Павлової, що основу визначення поняття електронного доказу покладено такі його ознаки, як: 1) відсутність матеріальної форми існування електронної інформації; 2) необхідність використання спеціальних програмно-технічних засобів для дослідження електронних доказів; 3) специфічний процес створення та зберігання інформації; 4) відсутність електронних копій електронних доказів [6].

Щодо класифікації електронних доказів, то досі вчені не можуть дійти єдиної позиції. Справа в тому, що багатоманітність критеріїв для виділення окремих груп електронних доказів не дає можливості здійснити їх класифікацію за єдиною підставою, яка б змогла передбачити поділ на всі можливі види електронних доказів. Таким чином, в юридичній науці поширеним є підхід виділення окремих видів електронних доказів без застосування конкретного критерію. Наприклад, законодавець пропонує здійснити поділ електронних доказів, закріплений в ст. 100 ЦПК України, на:

1) електронні документи (в тому числі текстові документи, графічні зображення, плани, фотографії, відео- та звукозаписи тощо);

- 2) веб-сайти (сторінки);
- 3) текстові, мультимедійні та голосові повідомлення;
- 4) метадані;
- 5) бази даних;
- 6) інші дані в електронній формі.

З наведеного вбачається, що узагальнюючим поняттям щодо текстових, графічних документів, фотографій тощо вживається поняття «електронні документи», яке охоплює значну частину електронних доказів, що подаються до суду. Тому, вважаємо, що на цьому виді електронних доказів слід зупинитись детальніше.

Так, законодавцем доречно відокремлені електронні документи від інших видів електронних доказів, які хоча і близькі по цифровій природі, але різні за формою відображення інформації і своїм походженням.

Основні організаційно-правові засади електронного документообігу та використання електронних документів передбачені положеннями Закону України «Про електронні документи та електронний документообіг» від 22 травня 2003 року [7]. Згідно з ч. 1 ст. 5 названого закону електронний документ - це документ, інформація в якому зафіксована у вигляді електронних даних, включаючи обов'язкові реквізити документа. У свою чергу обов'язковий реквізит електронного документа - обов'язкові дані в електронному документі, без яких він не може бути підставою для обліку і не матиме юридичної сили [7].

Згідно ч. 1-3 ст. 6 Закону України «Про електронні документи та електронний документообіг» для ідентифікації автора електронного документа може використовуватися електронний підпис. Накладанням електронного підпису завершується створення електронного документа. Відносини, пов'язані з використанням електронних цифрових підписів, регулюються законом [7].

Узагальнюючи вищенаведені положення законодавства, електронний документ можна визначити як документ, інформація в якому зафіксована у вигляді електронних даних, включаючи обов'язкові реквізити документа, в тому числі, електронний цифровий підпис.

Основною гарантією достовірності електронних доказів у цивільному судочинстві України вважається вимога про подання їх до суду в оригіналі [2]. У контексті поняття електронних доказів термін «оригінал» традиційно вживається стосовно одного їх різновиду – електронних документів [8, с. 94; 9, с. 360].

Дослідники електронних доказів приділяють значну увагу поняттю їх оригіналу. Більшість авторів сходяться на думці, що вживання цього терміна стосовно інформації в електронній формі є недоречним. Так, іноземні фахівці доводять, що електронний документ або інший запис, який подається до суду як доказ, не може мати оригіналу, оскільки його копії можуть бути повністю ідентичними.

Крім цього, правило про оригінали не має значення для електронних доказів, тому що з'ясувати їх походження до первісного файлу з даними (тобто відстежити шлях даних до моменту виникнення) часто неможливо [10, с. 271]. Як наслідок, оригінали електронних доказів не вважаються більш надійними, ніж їх копії.

Вітчизняні науковці висловлюють аналогічні думки. Зокрема, А. Ю. Каламайко зазначає, що в контексті електронних засобів доказування неможливо вести мову про «оригінал» у звичному розумінні, оскільки всі електронні копії є ідентичними [8, с. 62]. Такий висновок підтверджується й результатами прикладних досліджень, які доводять, що будь-яка копія електронних даних без застосування додаткових критеріїв ідентифікації рівнозначна оригіналу, а вживання термінів «оригінал», «дублікат» і «копія» стосовно електронних доказів є умовним [11, с. 96]. На підставі

цього деякі вчені пропонують відмовитися від поширення на електронні докази правила про пріоритет оригіналів над копіями [12, с. 14].

Разом з тим, наразі ч. 3 ст. 100 ЦПК України передбачено, що учасники справи мають право подавати електронні докази паперових копіях, завірених в порядку, передбаченому законом.

Однак зазначені положення не вирішують актуальної зараз проблеми використання судом деяких видів електронних документів в процесі доказування.

Так, в Ухвалі Господарського суду Київської області від 20 квітня 2018 року зазначено, що відповідачем при розгляді справи по суті на носії надано копію запису переговорів оперативного чергового, які долучені до матеріалів справи, однак, не прийняті в якості доказів, не досліджені в судовому засіданні таких підстав. Фактично позивачем надано копію звукозапису переговорів диспетчерів на матеріальному носії, тобто електронну копію електронного доказу. Тим часом відповідно до пп. 17.1 п. 17 ч. 1 Перехідних положень ЦПК України, до дня початку функціонування Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи: надання доказів здійснюються в паперовій формі. Зараз відповідна система не функціонує. При цьому, правом надати електронне доказ в паперовій копії, засвідченої в установленому порядку, як передбачено ч. 3 ст. 96 ЦПК України, відповідач не скористався [13]. У даному випадку суд прямо вказує на неможливість прийняття в якості доказу звукозапису, наданої саме в електронній формі, посилаючись на право учасника надати такий доказ у паперовій формі. Однак важко уявити як учасник процесу повинен реалізувати своє право на надання звукозапису як доказу в паперовій формі.

В іншому випадку правозастосування, а саме в рішенні Приморського районного суду міста Одеси від 3 березня 2018 року, суд не прийняв в якості доказу надані стороною паперові копії фотографій через недотримання порядку засвідчення таких паперових копій.

Згідно зазначеного рішення, відповідачем до суду в якості доказів були надані фотографії об'єкта будівництва, на яких зафіксовано виявлені порушення. З наведених положень відповідної статті КАС України випливає, що надані до суду відповідачем фотографії є електронними доказами, в зв'язку з чим до них застосовується особливий порядок подання та заповнення. Оскільки в даний час жодним законом не встановлено порядок посвідчення електронних доказів в наданих копіях, то зазначені докази повинні бути надані до суду в оригіналі. Відповідачем в порушення вимог ст. 99 КАС України були надані паперові копії електронного доказу, які не засвідчені належним чином і за якими неможливо встановити коли були зроблені фотографії; за допомогою якого приладу були зроблені фотографії [14].

Фактично в зазначеному судовому рішенні суд дійшов висновку, що за відсутності встановленого законом порядку посвідчення паперових копій електронних доказів, останні можуть подаватися тільки в оригіналі, тобто в електронній формі, що занадто складно з технічної точки зору та не зовсім узгоджується з п. 15.1 Перехідних положень ЦПК України і істотно обмежує зацікавлених учасників процесу в праві доведення дійсних обставин справи.

Можливість існування електронних документів в паперових копіях, як спосіб їх візуалізації, прямо передбачена ч. 3, 4 ст. 5 Закону України «Про електронні документи і електронний документообіг», де зазначено, що електронний документ може бути створений, переданий, збереження перетворений електронними засобами у візуальну форму. Візуальною формою надання електронного документа є відображення даних, які він містить, електронними засобами або на папері у формі, придатній для сприйняття його змісту людиною [7].

На особливу увагу заслуговує норма ч. 6 ст. 7 Закону України «Про електронні документи та електронний документообіг», яка закріплює, що

копією документа на папері для електронного документа є візуальне подання електронного документа на папері, яке засвідчене в порядку, встановленому законодавством [7]. При цьому Закон відсилає до Вимог у сфері електронних довірчих послуг та Порядку перевірки дотримання вимог законодавства у сфері електронних довірчих послуг, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 07.11.2018 № 992. Відповідно до згаданого порядку послуга фіксування часу - це процедура засвідчення наявності електронного документа (електронних даних) на певний момент часу шляхом додавання до нього або логічного об'єднання з ним електронної відмітки часу, а електронна відмітка часу - електронні дані, які пов'язують інші електронні дані з конкретним моментом часу для підтвердження наявності цих електронних даних в даний момент часу [15].

Тобто на додаток до положення ч. 3 ст. 100 ЦПК України норми спеціального законодавства про електронний документ містять власні вимоги до посвідчення паперових копій електронних документів. Судова практика показує, що порушення саме таких вимог може стати підставою для відмови в прийнятті деяких доказів.

Однак, вважаємо, що думка про необхідність використання позначок про зміни і час електронного документа, як його обов'язкових реквізитів ще більш ускладнює питання візуалізації електронного документа на паперовому носії. Якщо відомості про підписантів, дату і час підписання електронного документа можна підтвердити шляхом роздрукування на папері протоколу підписів, який автоматично формується засобами програмного забезпечення, за допомогою якого створюється електронний документ, то можливість підтвердження шляхом печатки відміток про зміни і час незрозуміла, в першу чергу з технічної точки зору.

Висновки і пропозиції. Таким чином, підсумовуючи вищевикладене, можна дійти до висновку, що приклади з судової практики свідчать про існування суттєвих прогалин в процесуальному законодавстві, які по суті

роблять неможливою реалізацію прав учасників справи на використання в процесі доказування електронних документів.

Далі можна продовжити констатацією проблеми неврегульованості законодавством питання обов'язкових реквізитів електронних документів, наявність яких знаходиться в прямій залежності від питань допустимості доказів. Закон України «Про електронні документи та електронний документообіг» в ч. 2 ст. 5 тільки містить загальну норму, відповідно до якої склад і порядок обов'язкових реквізитів електронних документів визначається законодавством.

Можливо, ключ до вирішення цієї проблеми слід шукати в розділі таких реквізитів на ті, що висуваються як обов'язкові до форми електронного документа, і ті, які нерозривно пов'язані зі змістом самого документа.

Так, коли мова йде про обов'язкові реквізити форми електронного документа, очевидно, що слід говорити про такі його дані, які надають документу юридичну силу, свідчать про його дійсності і цілісність, будучи ознаками його зовнішньої форми. Тобто, це електронний цифровий підпис, позначка про внесення змін і відмітка часу. У разі ж реквізитів змісту самого документа, важко привести навіть уніфікований зразковий їх перелік, так як відповідні реквізити залежать від типу самого електронного документа, і ці реквізити слід шукати в нормах спеціального законодавства.

Подальшого вирішення також потребує проблема використання в процесі доказування копій електронних документів як в електронній формі, так і в паперовій. Детальної розробки і відповідних зусиль вчених потребують питання посвідчення паперових копій електронних документів і боротьба зі зловживаннями в сфері підробки електронних копій. Ці виклики є актуальними не тільки в сфері судочинства, а й у сфері електронного документообігу в цілому.

Література

1. Каламайко А. Ю. Місце електронних засобів доказування та окремі питання їх використання в цивільному процесі // Право та інновації. 2015. № 2 (10). С. 127–132.
2. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 року № 1618-IV // Відомості Верховної Ради України. 2004. № 40-41, 42. Ст. 492.
3. Воронюк О. Електронні докази: що вважати оригіналом а що – копією? // Закон і Бізнес. 2017. № 45(1343). С. 12.
4. Гусєв О. Класифікація електронних доказів у цивільному процесі України // Підприємництво, господарство і право. 2018. № 8. С. 18–22.
5. Про чинне законодавство і проекти законів, що доповнюють різні питання, пов'язані з кіберзлочинністю та електронними доказами, та вносять зміни до них: Звіт щодо України від 3 листопада 2016 року №2016/DGI/JP/3608//. Підготовлено Офісом Програми з кіберзлочинності на основі експертної підтримки незалежних експертів Ради Європи пана Маркко Куннапу і пана Марка Юріча. URL: <https://rm.coe.int/16806f3743>
6. Павлова Ю.С. Електронний документ як джерело доказів у цивільному процесі: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Павлова Юлія Сергіївна ; М-во освіти і науки України, Нац. ун-т "Одес. юрид. акад.". Одеса, 2019. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/11724/%D0%9F%D0%B0%D0%B2%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%B0%20%D0%AE.%D0%A1..pdf?sequence=1&isAllowed=y>
7. Про електронні документи та електронний документообіг: Закон України від 22.05.2003 року № 851-IV // Відомості Верховної Ради України. 2003. № 36. Ст. 275.
8. Каламайко А. Ю. Електронні засоби доказування в цивільному процесі: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Харків, 2016. 242 с.

9. Пронь Н. О. Вимоги до електронних документів: міжнародна практика та досвід України // Збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України. 2012. № 1. С. 356–366.
10. Currie R., Coughlan S. Chapter 9, Canada. Electronic Evidence (3rd ed.) // General ed. Mason S. London, 2012. PP. 265–299.
11. Гонгало С. И. Классификация электронных документов как объектов судебной технико-криминалистической экспертизы документов // Вестник Томского государственного университета. 2013. № 367. С. 95–97.
12. Лаевская А. В. Электронные доказательства в гражданском и хозяйственном процес се Республики Беларусь : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.15. Мінськ, 2017. 28 с.
13. Рішення господарського суду Київської області від 20 квітня 2018 р. у справі № 911/3767/17 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/73760696>
14. Рішення Приморського районного суду міста Одеси від 3 березня 2018 р. у справі № 522/16902/17 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/72583082>
15. Про затвердження вимог у сфері електронних довірчих послуг та Порядку перевірки дотримання вимог законодавства у сфері електронних довірчих послуг: Постанова Кабінету Міністрів України від 07.11.2018 № 992. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/992-2018-П>

References

1. С Kalamajko A. Ju. Misce elektronnykh zasobiv dokazuvannja ta okremi pytannja jikh vykorystannja v cyviljnomu procesi // Pravo ta innovaciji 2015. # 2 (10). S. 127–132.
2. Cyviljnyj procesualjnyj kodeks Ukrajinu vid 18.03.2004 roku # 1618-IV // Vidomosti Verkhovnoji Rady Ukrajinu. 2004. # 40-41, 42. St. 492.

3. Voronjuk O. Elektronni dokazy: shho vvazhaty oryghinalom a shho – kopijeju? // *Zakon i Biznes*. 2017. # 45(1343). S. 12.
4. Ghusjev O. Klasyfikacija elektronnykh dokaziv u cyvilnomu procesi Ukrainy // *Pidpryjemnyctvo, ghospodarstvo i pravo*. 2018. # 8. S. 18–22.
5. Pro chynne zakonodavstvo i proekty zakoniv,shho dopovnjujutj rizni pytannja, pov'jazani z kiberzlochynnistju ta elektronnymy dokazamy, ta vnosjatj zminy do nykh : Zvit shhodo Ukrainy vid 3 lystopada2016 roku # 2016/DGI/JP/3608//. Pidghotovleno Ofisom Prohramy z kiberzlochynnosti na osnovi ekspertnoji pidtrymky nezalezhnykh ekspertiv Rady Jevropy pana Markko Kunnapu i pana Marka Juricha. URL: <https://rm.coe.int/16806f3743>
6. Pavlova Yu.S. Elektronnyi dokument yak dzherelo dokaziv u tsyvilnomu protsesi: avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.03 / Pavlova Yuliia Serhiivna ; M-vo osvity i nauky Ukrainy, Nats. un-t "Odes. yuryd. akad.". Odesa, 2019. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/11724/%D0%9F%D0%B0%D0%B2%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%B0%20%D0%AE.%D0%A1..pdf?sequence=1&isAllowed=y>
7. Pro elektronni dokumenty ta elektronnyj dokumentoobigh: Zakon Ukrainy vid 22.05.2003 roku # 851-IV // *Vidomosti Verkhovnoji Rady Ukrainy*. 2003. # 36. St. 275.
8. Kalamajko A. Ju. Elektronni zasoby dokazuvannja v cyvilnomu procesi : dys. ... kand. juryd. nauk : 12.00.03. Kharkiv, 2016. 242 s.
9. Pronj N. O. Vymoghy do elektronnykh dokumentiv : mizhnarodna praktyka ta dosvid Ukrainy // *Zbirnyk naukovykh pracj Nacionaljnogho universytetu derzhavnoji podatkovoji sluzhby Ukrainy*. 2012. # 1. S. 356–366.
10. Currie R., Coughlan S. Chapter 9, Canada. *Electronic Evidence* (3rd ed.) / General ed. Mason S. London, 2012. S. 265–299.
11. Ghonghalo S. Y. Klasyfykacyja elektronnykh dokumentov kak ob'ektov sudebnoj tekhniko-krymynalystycheskoj ekspertyzы dokumentov //

- Vestnyk Tomskogho ghosudarstvennogo unyversyteta. 2013. # 367. S. 95–97.
12. Laevskaja A. V. Elektronnye dokazateljstva v ghrazhdanskom y khozjajstvennom proces se Respublyky Belarusj : avtoref. dys. ... kand. juryd. nauk : 12.00.15. Minsjk, 2017. 28 s.
 13. Rishennja ghospodarsjkogho sudu Kyjivsjskoi oblasti vid 20 kvitnja 2018 r. u spravi # 911/3767/17. Jedynyj derzhavnyj rejestr sudovykh rishenj. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/73760696>
 14. Rishennja Prymorsjkogho rajonnogho sudu mista Odesy vid 3 bereznja 2018 r. u spravi # 522/16902/17. Jedynyj derzhavnyj rejestr sudovykh rishenj. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/72583082>
 15. Pro zatverdzhennja vymogh u sferi elektronnykh dovirchykh poslugh ta Porjadku perevirky dotrymannja vymogh zakonodavstva u sferi elektronnykh dovirchykh poslugh: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrajiny vid 07.11.2018 # 992. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/992-2018-p>